

22. Радзіма Івана Мележа прыме да свята новае аблічча. // <http://www.sb.by/post/101572/>. Дата ўваходу: 21.06.2010.
23. Свірко, І. Старадаўні кантрабас. // <http://www.respublika.info/5025/culture/article40200/>. Дата ўваходу: 21.06.2010.
24. Сіўковіч, В. Беларуская мова ў пытаннях, адказах і практыкаваннях / В.Сіўковіч. – Мінск: УніверсалПрэс, 2004.
25. Сцяцко, П. Культура мовы / П. Сцяцко. – Мінск: Тэхналогія, 2002.
26. Шкраба, І. Граматычныя змены / І.Шкраба // *Belaruskaja mova*. - Opole: Uniwersytet Opolski, 1998. – С. 191-205.
27. Сырыца, В. Сталінград XVII стагоддзя. // <http://nn.by/?c=ar&i=40289>. Дата ўваходу: 26.06.2010.
28. 65-ы Дзень Перамогі // <http://www.gazeta.bsu.by/?uid=2230&type=Article>. Дата ўваходу: 26.06.2010.
29. Шчучэнка, І. Амбіцыі, падмацаваныя газам. // <http://www.zviazda.by/ru/issue/article.php?id=61377>. Дата ўваходу: 26.06.2010.
30. Цімошык, Л. Забароненае слова стала сімвалам памяці народа. // <http://www.zviazda.by/ru/issue/article.php?id=61370>. Дата ўваходу: 26.06.2010.
31. Цыбульскі, С. Фліртаваць з мужчынам няма сэнсу. // <http://nn.by/?c=ar&i=40216>. Дата ўваходу: 26.06.2010.

Навасельцава І. І. (Мінск)

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў СМІ: ПРАБЛЕМЫ ДАКЛАДНАСЦІ І ЧЫСЦІНІ МАЎЛЕННЯ

У фарміраванні культуры маўлення асобы і ўвогуле грамадства сродкі масавай інфармацыі адыгрываюць не апошнюю ролю, таму што з функцыянаваннем іх мовы і стылю злучаны і камунікатыўны аспект. Пытанні нарматыўнага выкарыстання беларускай мовы ў СМІ паранейшаму застаюцца значнымі ў практыцы маўленчых зносін, асабліва пры існаванні ва ўмовах білінгвізму. “Калі аўтар піша беларускай мовай, то трэба, каб яна мела ўсе формы жывой нацыянальнай мовы”, – заўважаў Кандрат Крапіва [1, с. 126], і што вельмі важна – “у кожнага творчага работніка павінна быць думанне беларускае”, – сцвярджаў Кузьма Чорны [6, с. 81]. СМІ закліканы не толькі несці дакладную інфармацыю, але і развіваць у чытачоў (слухачоў) эстэтычны густ, даваць прыклад прыгожага, чыстага маўлення, не парушаць літаратурныя нормы мовы. Калі ж наўмысна ўжываецца “трасянка”, то гэта сведчанне невысокай моўнай адукаванасці чалавека, абьякавага стаўлення да мовы як з’явы адпаведнай нацыянальнай культуры. На жаль, нядбайнае стаўленне да багацця і нормаў нацыянальнай мовы, беспадстаўнае калькаванне рускіх слоў і выразаў, памылковае словаўжыванне, таўталогія, збытکوўнасць, штампы сталі звычайнай заганнай з’явай на старонках газет.

Дакладнасць слова з’яўляецца патрабаваннем сэнсу, лексічных нормаў – правіл словаўжывання, пад якімі разумеюць правільнасць выбару слова і яго выкарыстання ў агульнавядомым значэнні, якое найбольш выяўляе сутнасць з’явы, прадмета. Што ж заўважаем у друку? У занатоўцы “Палітра фестывалю: 25 яркіх фарбаў” (“Культура”, 2006, № 22) чытаем: “*І хоць на двары пакуль 2006 год, яны ўжо пачынаюць падрыхтоўку да традыцыйнага свята дружбы, прыгажосці, самабытнасці*”. Слова *на двары* мае значэнне “каля хаты”, кантэксту ж адпавядае форма *на дварэ* – “усюды, вакол, на вуліцы, на адкрытым паветры” [4, с. 174]. Недакладна ўжыты дзеяслоў *утаніўся* ў сказе “... *жыхар Брэста вырашыў паплаваць у вадаёме на вул. Маскоўскай і ўтаніўся*” (“Восеньскае купанне”, “Звязда”, 2008, № 169). Калі чалавек вырашыў паплаваць, а не скончыць жыццё самагубствам, аднак не разлічыў свае сілы і загінуў у вадзе, то павінен быць выкарыстаны дзеяслоў *птануў* “загінуць, апусціўшыся ў вадзі на дно”, а не *ўтаніўся* “пазбавіць сябе жыцця, кінуўшыся ў вадзі” [4, с. 652-653]. Недарэчна выглядае назоўнік *пантофлі* ў наступным прыкладзе: “*Дзяўчатам трэба апрануць самую прыгожую і самую кароценькую спадніцу і абуць пантофлі на шпільках*” (“Мроі горада на магіле льва”, “Звязда”, 2008, № 174). *Пантофлі* – “дамашнія туфлі, звычайна без заднікаў, шлёпанцы” [4, с. 435], таму ў сказе варта было напісаць *туфлі на “шпільках”*.

Неразмежаванне паронімаў, недасканалае веданне міжмоўнай аманіміі – пашыраная загана мовы некаторых перыядычных выданняў. Да прыкладу: “*Алег Гарбуз у галерэі сваіх персанажаў – Капітана, Зазывалы, Яўрэя – нагадаў нам пра свайго некалі знакамітага Рычарда III і здолеў стварыць абагулены вобраз “цынічнага соцыума”... (“Хто вінаваты і што рабіць?”*, “Культура”, 2007, № 31); “... *параіў студыйцам ствараць на пісьменніцкай ніве толькі ёмкія вобразы...*” (“Увосень – клопатаў восем”, “ЛіМ”, 2007, № 47); “*У ліпені таго года 43-гадовы (безумоўна ж, яшчэ маладжавы, ва ўсіх адносінах дзейсны) Купала становіцца ганаровым ці, як пазней гаварылі, “персанальным” пенсіянерам!*” (“Купала пасля... “Спадчыны”, “ЛіМ”, 2008, № 27); “*Увага Дуніна-Марцінкевіча да роднай мовы, магчыма, не ў апошнюю чаргу была звязана з яго асаблівым музычным дарам, тонкім слыхавым пачуццём моўнага першагуку*” (“Музычная культура Беларусі”, “ЛіМ”, 2008, № 29). У першым сказе замест слова *абагулены* (ад *абагуліць* – “зрабіць калектыўным, грамадскім што-небудзь уласнае”) трэба было ўжыць слова *абагульнены* (ад *абагульніць* – “на падставе аднолькавага ў розных думках, крыніцах, фактах зрабіць агульны вывад” [4, с. 11]). Назоўнік *вобразы* патрабуе ў другім сказе спалучэння з азначэннем *ёмістыя* (“з вялікім і багатым зместам, сэнсам: *ёмісты характар*), бо

ёмкі – “зручны ў карыстанні (пра рэч): ёмкі кошык” [4, с. 197]. Дзейсны – “здольны актыўна ўздзейнічаць на што-небудзь” (сінонім: *эфектыўны*), ужываецца пры неадушаўлёных назоўніках, кантэксту ж трэцяга прыкладу адпавядае слова *дзейны* – “актыўны, энергічны, жвавы (пра чалавека) [4, с. 176]”. У чацвёртым сказе павінна быць спалучэнне *слыхавым пачуццём*, бо “здольнасць адчуваць, успрымаць з’явы аб’ектыўнай рэальнасці органамі пачуццяў” – гэта *пачуцце*: *пачуцце слыху, зроку, дотыку, а пачуццё* – “стан чалавека, здольнасць усведамляць, перажываць што-небудзь на аснове адчуванняў, уражанняў: *пачуццё радасці, гонару і да т.п.*” [4, с. 457].

Паміж дакладнасцю і лагічнасцю маўлення існуе пэўная сувязь. Лексічная неспалучальнасць, недакладна ўжытае слова робяць маўленне нелагічным. Да прыкладу: “*Радзівілаўская сядзіба, узведзеная ў 1751 годзе, не можа не прыцягнуць увагу гасцей Дзятлаўшчыны, **большая палова** якіх з года ў год – замежнікі*” (“Не паўтарацца!”, або “Рэнтабельнасць” творчай ініцыятывы”, “Культура”, 2008, № 38); “***Выконваліся вершы** Р. Грушы і напісаныя на яго словы песні*” (“Краявіды Панямоння”, “ЛіМ”, 2007, № 47); “*І, як высвятляецца, у ВНУ прыходзяць абітурыенты з даволі **вялікімі баламі** ў сертыфікатах*” (“Арганізатары тэсціравання “раскрыюць карты”, “Звязда”, 2008, № 131); “*Сёлета будзе праведзена аптымiзацыя штатнага раскладу цэнтральнага апарату міністэрства, **павышэнне колькасці супрацоўнікаў, адказных непасрэдна за культуру і мастацтва***” (“З-пад пяра”, “ЛіМ”, 2010, № 5). Нельга спалучаць прыметнік *большая* з назоўнікам *палова*, бо палова большай ці меншай не можа быць, гэта заўсёды 50% ад 100%, таму варта было напісаць *больш за палову* ці *большая колькасць*. *Вершы* не выконваюць, а чытаюць, дэкламуюць. У трэцім і чацвёртым сказах дапушчана памылка праз кантамінацыю. Назоўнік *бал* трэба было спалучыць з азначэннем *высокі* “значна большы за сярэднюю норму, за сярэдні ўзровень” [4, с. 133], а не *вялікі* “значны па велічыні, памерах, сіле” [4, с. 137], *колькасць* усё ж такі *павялічваюць* (*павысіць* можна, напрыклад, *узровень ведаў, жыцця*).

У залежнасці ад значэння ў кантэксце рускаму дзеяслову *открыть* у беларускай мове адпавядаюць: *адкрыць* (адкрыць штосьці новае ў пэўнай галіне дзейнасці, навукі; зрабіць бачным што-небудзь), *расчыніць/адчыніць* (толькі дзверы ці вокны), *расплюшчыць* (вочы), *разгарнуць* (кнігу, старонку і да т.п.). На жаль, неразмежаванне рускага дзеяслова *открыть* і яго беларускіх адпаведнікаў – частая з’ява ў друкаваных выданнях: “... я *адкрываю* апошнюю *старонку*, бачу тыраж, і, нават не перагортваючы дадзены твор, разумею, да якой “*абоймы*” належыць мой *госць*” (“На тым і стаім”, “ЛіМ”, 2007, № 46);

“... часопіс “Маладосць” быў расчынены якраз на адпаведнай старонцы” (“Патрыятызм і літаратура”, “ЛіМ”, 2008, № 12). У беларускай мове ёсць устойлівы выраз з адкрытым сэрцам (г.зн. шчыра, даверліва, ад душы), які і неабходна было ўжыць замест недарэчнага з адчыненым сэрцам у сказе “Зараз тут служыць кс. Дзмітрый, гэта чалавек з вялікай душой і адчыненым для ўсіх сэрцам” (“Месца над Іслаччу”, “ЛіМ”, 2008, № 28).

Моўны лішак, таўталогія – таксама характэрная памылка на старонках перыёдыкі. У сказах “А ў Нотынгемскім універсітэце... знаходзіцца буйнейшы ў свеце [правільна: найбуйнейшы, бо фонд самы вялікі ў свеце] фонд рэсурсаў Д.Г. Лоўрэнса: усе яго творы ў розных выданнях і рукапісных манускрыптах...” (“Нотынгемскі дзённік”, “ЛіМ”, 2007, № 50); “Група энтузіястаў ездзіла па краіне і збірала найбольш вялікія валуны” (“Пра што маўчаць камяні?”, “Звязда”, 2008, № 217); “Прэзентаваны ў Мінску унікальны і салідны, у літаральным сэнсе важкі фаліант “Вялікае княства Літоўскае”, укладзены Анджэем Струмілам і прысвечаны 1000-годдзю Літвы...” (“Бацькавай зямлі – паклон”, “ЛіМ”, 2009, № 37) збытکوўнымі з’яўляюцца словы *рукапісныя* (манускрыпт – і ёсць старажытны рукапіс [4, с. 333]), *найбольш вялікія* (валун – вялікі камень), *важкі* (фаліант – “тоўстая кніга вялікага фармата” [4, с. 705], *важкі* – “які мае значную вагу пры невялікім аб’ёме” [4, с. 103]). Нельга не заўважыць таўталогіі ў сказе “Былі і казусныя непрыемныя сітуацыі падчас прыёму дакументаў” (“Апошні шанц стаць студэнтам”, “Звязда”, 2008, № 143). Адно са значэнняў слова *казус* (ад лац. *casus* “падзенне, крушэнне”) – “незвычайны, недарэчны, непрыемны выпадак; здарэнне” [4, с. 263]. Сема “непрыемнасць” ёсць у значэнні лексемы *казус*, таму можна было напісаць: *былі і казусы ці былі і непрыемныя сітуацыі (выпадкі)*.

У сказе “Усе работы аб’яднаныя адным **слоганам-дэвізам**: “За морам цяплей, а ў нас – весялей” (“Стыль майстра”, “ЛіМ”, 2008, № 36) у складаны назоўнік спалучаны запазычаныя сінонімы, што недарэчна, бо *слоган* (ад англ. *slogan* = дэвіз, лозунг, заклік) – “кароткі лозунг, які выражае пэўны погляд або рэкламуе тавар”, “пустая гучная фраза”, а *дэвіз* (ад фр. *devise*) – “кароткая фраза, у якой выражаецца асноўная ідэя паводзін або дзейнасці” [4, с. 192]. Такая ж таўталагічная памылка (спалучэнне сінонімаў) і ў наступных прыкладах: “Адбудзецца даволі цікавая **ярмарка-продаж**” (“Квітней, наш Мінск, любімая сталіца!”, “ЛіМ”, 2008, № 37); “Усё часцей з’яўляюцца **іншасказальныя, алегарычныя, умоўна-міфалагічныя вобразы...**” (“Народжаны беларускім Палессем”, “Культура”, 2008, № 38). Па-першае, *ярмарка* – гэта русізм, па-беларуску правільна – *кірмаш* “вялікі продаж тавару,

праводзіцца ў пэўную пару года ў вызначаным месцы і часта звязаны з выстаўкай” [4, с. 291]. Па-другое, сема “*продаж*” ёсць у значэнні слова *кірмаш*, таму аб’яднанне гэтых слоў у складаны назоўнік – памылка. Па-трэцяе, беларускае слова *іншасказальны* – сінонім грэцкага *алегарычны*.

Ян Скрыган яшчэ ў 60-я гады ХХ стагоддзя звяртаў увагу на праблему захавання чысціні беларускай мовы: “Часам мы пішам шэрай, бяскроўнай калькай, парушаючы прыроду і законы мовы, і пасля дзівімся, як некаторыя пацешнікі скардзяцца, што беларуская мова непрыгожая, што гэта нейкая мешаніна з усіх моў і што яе цяжка чытаць” [3, с. 152]. У сітуацыі сённяшняга двухмоўя правілы словаўжывання асабліва груба парушаюць русізмы. Да прыкладу: “*Застаецца ў эфіры штотыднёвы інфармацыйна-аналітычны агляд “Благавест”. Царкоўныя святы, апаведы пра цікавых людзей, якія працуюць на ніве духоўнага адраджэння Беларусі, – пра ўсё гэта раскажа вядучы Арцём Махакееў*” (“Ці будзе ладным тэлесезон у “ЛАДа”?”, “ЛіМ”, 2007, № 41). Кантэкст сведчыць: праграма скіравана на духоўнае ўзбагачэнне гледачоў *добрымі весткамі*, аднак атрымалася, што будзе давацца агляд дрэнных навін, бо *блага – дрэнна*, а рускаму слову *благо* ў нас адпавядае *добро*. Слова Благавешчанне калісьці было калькавана з царкоўнаславянскай мовы і нарматыўным у сучаснай беларускай мове не з’яўляецца. Таму па-беларуску – *Дабравест* (як і свята *Дабравешчанне*, *Дабравесце*). У артыкуле “Наша святая заступніца” (“ЛіМ”, 2008, № 23) чытаем: “*Дарэчы, невыпадкава і тое, што першы маршрут Лампады з **Благадатным** Агнём кіраваўся, праз Жыровічы, менавіта ў Полацк да мошчаў слынай Апякункі*”. У беларускай мове выкарыстоўваецца выраз *Дабрадатны Агонь*.

Загаловак артыкула “*Як жа падтрымаць неасязальнае – неацэннае?*” (“Культура”, 2008, № 5) утрымлівае ў беларускім напісанні рускае слова *неасязальнае*, якому ў нашай мове ёсць адпаведнікі – *недатыкальнае*, *неадчувальнае на дотык*. Яшчэ прыклады слоўнай неахайнасці аўтараў артыкулаў: “*Калі мы не збіраемся “здзіўляць свет” ні **баснаслоўнымі*** [у беларускай мове рускаму прыметніку *баснословный* адпавядаюць словы *неймаверны*, *надзвычайны*, *нечуваны* ці *казачны* (у пер. знач.)] *ганарарамі, ні адмысловай прафесійна-творчай канкурэнцыяй, дык варта, відаць, падумаць пра пэўную “профільнасць” “Панарамы...”* (“Кардыяграма “Панарамы”, “Культура”, 2007, № 45); “*... вышуквае новыя выразныя формы, якія дапамагаюць ствараць не толькі такія побытавыя рэчы, як **чашка** [трэба: кубачак] ці **талерка**, але і творы “высокага” мастацтва*” (“Спалучаючы традыцыі”, “ЛіМ”, 2007, № 47); “*І тут – быццам бы ў працяг роздуму пра нашыя **мірскія*** [замест слова *мирской* (не звязаны з царквой) у нас выкарыстоўваюцца

прыметнікі свецкі, чалавечы, людскі] каштоўнасці – зусім нечакана заўважаем беларускі куточак...” (“Патрыятызм і літаратура”, “ЛіМ”, 2008, № 12); “А яшчэ – дзіцячыя, **вузаўскія** [варта было ўжыць слова студэнцкія, бо рускаму вузовский адпавядае абрэвіатура вну ці яе расшыфроўка – *вышэйшая навучальная ўстанова*], праваслаўныя, ваенныя сродкі масавай інфармацыі...” (“Інфармацыйны прасцяг Беларусі”, “ЛіМ”, 2008, № 18); “... С. Станкевіч спачатку працаваў у кнігарні Беларускага выдавецкага таварыства, пасля адкрыў уласную, якая паступова ператварылася ў адзін з **віднейшых** [па-беларуску: адзін з лепшых, самых вядомых] беларускіх культурна-асветных асяродкаў горада і краю” (“Пачнём Беларусь будаваць...”, “ЛіМ”, 2008, № 32); “Гурткоўцы пішуць пра ўсё, што іх хвалюе: пра сяброўства, каханне, мары, пра родных і дарагіх людзей, праблемы **акаляючага свету** [па-беларуску: навакольнага свету]” (“З ручаінак – да ракі”, “ЛіМ”, 2008, № 33); “... тут можна падабраць... камплект школьнага адзення, скажам, сарочку, **жылетку** [па-беларуску: камізэльку] і касцюм” (“Па айчынныя тавары – ва універмаг “Беларусь”, “Звязда”, 2008, № 157); “Набор школьных **прыналежнасцяў** [па-беларуску: прылад] першакласніка ў мінскім ЦУМе каштуе 75 тыс.” (“Колькі каштуе дзень ведаў?”, “Звязда”, 2008, № 157); “У гэтыя жніўныя дні ўсе павінны ўкласці часцінку сваёй працы ў **капілку** [па-беларуску: скарбонку] новага ўраджаю (“Сонцам жніво каласуе”, “Мінская праўда”, 2008, № 110); “У кожным з 12 дамоў вёскі па шматлікіх **падзелках** [трэба: вырабах], малюнках адразу вызначыш любімыя заняткі яго жыхароў” (“Дзяржава гарантуе”, “Мінская праўда”, 2008, № 110); “Будзе запушчаны **зверхмагутны** [правільна: звышмагутны] паскаральнік часціц – Вялікі адронны калайдар” (“Вялікі выбух” у мініяцюры распрацоўвалі і беларусы...”, “Звязда”, 2008, № 169); “Збіраючыся на свежае паветра, яшчэ раз акінуў вокам **танцпол**” [па-беларуску: танцавальная пляцоўка, танцпляцоўка] (“Жыццё клубнае: тлумнае і люднае”, “Звязда”, 2008, № 202).

Кастусь Цвірка слушна зазначыў, што “калька – шашаль мовы” [5]. Беспадстаўна калькаваная з рускай мовы словы і сінтаксічныя канструкцыі парушаюць натуральнасць, асабліваць будовы сказаў, лексічныя і граматычныя правілы спалучальнасці ў беларускай мове, у якой “свой адметны граматычны лад, сваё вымаўленне, свае спосабы будаваць сказы, нарэшце вялікі элеватар лексікі” [2, с. 12]. На жаль, шмат якім работнікам перыядычных выданняў не стае культурна-маўленчай дасведчанасці, каштоўнага погляду на родную мову, належнага ўзроўню валодання літаратурнымі нормамаі. У выніку паніжаецца маўленчая культура ў грамадстве, бо не раз паўтораная

няправільнасць можа памылкова ўспрымацца як характэрная моўная рыса, а гэта і вядзе да сталага існавання ў сучаснай беларускай літаратурнай мове “аслабленых участкаў” нормаў, руйнуе той гмах, што не намі быў узведзены. Менавіта каштоўнаснае стаўленне да нацыянальнай мовы, высокі ўзровень маўленчай культуры чалавека абагульняе культуру соцыуму і вызначае развіццё нацыі ў сацыякультурнай прасторы.

Літаратура

1. Крапіва, К. Грамадская неабходнасць і беспадстаўнае наватарства. / К. Крапіва. У кн.: Кандрат Крапіва. Збор твораў: У 5т. Т.5. – Мн., 1974.
2. Лужанін, М. Мова – гоман векавога бору. / М. Лужанін. У кн.: Максім Лужанін. Збор твораў: У 4т. Т.4. – Мн., 1981.
3. Скрыган, Я. Думкі аб мове. / Я. Скрыган. У кн.: Ян Скрыган. Выбраныя творы ў 2т. Т.2. – Мн., 1985.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад. рэд. Р.Судніка. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1999.
5. Цвірка, К. Шашаль мовы – калька // К. Цвірка – ЛіМ, 12.03.1993.
6. Чорны, К. Публіцыстычныя нататкі. / К. Чорны. У кн.: Кузьма Чорны. Збор твораў: У 8т. Т.8. – Мн., 1975.

Патапава В. В., Жураўлёва Н. М. (Мінск)

А ВЫ ГОВОРІТЕ НА МОВЕ? (ЛЕКСІЧНЫЯ БЕЛАРУСІЗМЫ Ў БЕЛАРУСКІМ ЭТНАЛЕКЦЕ РУСКАЙ МОВЫ)

1. У апошнія дзесяцігоддзі на тэрыторыі Беларусі пачаў фарміравацца своеасаблівы варыянт рускай мовы, які пакуль што не вельмі значна, але ўсё ж адрозніваецца ад варыянтаў рускай мовы, якімі карыстаюцца, напрыклад, жыхары Урала, Сібіры, Масквы, Латвіі, Украіны і інш. У рускую мову, якая выкарыстоўваецца на тэрыторыі Беларусі, паступова пранікаюць рысы беларускай мовы, што дазваляе казаць пра існаванне беларускага этналекта рускай мовы (этналект – варыянт мовы, якім карыстаецца этнічная група, прадстаўнікі якой лічаць сябе іншым народам, адрозным ад таго, падле якога гэтая мова называецца, у лінгвістычнай літаратуры ў гэтым значэнні таксама ўжываецца тэрмін “нацыялект” [1, 2, 3]).

У беларускім асяроддзі прынята лічыць, што ўзаемадзеенне дзвюх моў ідзе ў адным напрамку: руская мова паступова выціскае з ужытку беларускую: «Пасля сумнавядомага рэферэндуму 1995 года руская мова зноў, ужо каторым разам стала ў Беларусі дзяржаўнай. Нягледзячы на фармальную роўнасць з беларускай, яна адразу пачала імкліва